

Міністерство освіти України

Криворізький державний педагогічний інститут

Українська мова:
питання системи і
функціонування

Кривий Ріг
1995

І. ПИТАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ Й ТЕОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Арешенков Ю.О., Скиба М.

Поняття "стиль" у сучасному мовознавстві: аксіома чи проблема

Найбільш гарячі дискусії навколо основних питань стилістики, мабуть, залишилися в минулому. Сучасна терміносистема цієї галузі мовознавчої науки є доволі стабільною, і все ж ряд термінів, у тому числі і фундаментальних, ще не мають загальноприйнятих дефініцій. "Проблема визначення поняття "стиль", - зазначалося в одній з праць поч. 70-років, - справедливо вважається однією з найскладніших і найменш вирішених проблем стилістики"¹. Від того часу лінгвістикою зроблено чимало, однак остаточне розв'язання стилістичної проблематики, очевидно, ще попереду.

У пропонованій статті аналізуються основні, найбільш помітні підходи до осмислення феномену під назвою мовний стиль. Маємо на меті окреслити коло наукових тверджень, які не викликають сумнівів чи заперечень у більшості стилістів, що, сподіваємося, матиме позитивне значення як у теоретичному, так і в методичному плані, насамперед при ознайомленні студентів із проблематикою сучасної стилістичної науки.

1. Поняття "стиль", "функціональний стиль", "функціонально-стильова система" і под. являють собою вихідні терміни стилістики і потребують чітко окресленого розуміння. Спробуємо простежити основні, найважливіші підходи до визначення названих понять, насамперед - поняття "стиль".

"Словарь-справочник лингвистических терминов" (М., 1985) фіксує 4 значення терміна "стиль": 1) різновид мови, що характеризується особливостями у відборі, сполученні та організації мовних засобів відповідно до завдань спілкування; 2)

сукупність прийомів використання засобів мови, характерна для певного письменника, твору, жанру; 3) відбір мовних засобів за їхнім експресивно-стилістичним забарвленням; 4) побудова мовлення відповідно нормам слововживання та синтаксису².

Близьким до цього є тлумачення даного терміна в "Лингвистическом энциклопедическом словаре" (М., 1990). Автор статті "Стиль" Ю.С. Степанов подає такі визначення цього лінгвістичного поняття: 1) різновид мови, закріплений традицією за однією з найзагальніших сфер соціального життя, що відрізняється від іншого різновиду лексикою, граматикою, фонетикою [нейтральний, високий і низький стилі]; 2) те саме, що й функціональний стиль; 3) загальноприйнята норма, звичний спосіб реалізації певного типу мовлення; 4) індивідуальна манера, спосіб, яким витворено певний твір; 5) стан мови у стильовому відношенні в певну епоху³.

У сучасній лінгвістичній літературі простежується виразна тенденція вживати термін "стиль" переважно в значенні "функціональний різновид мови". Ця тенденція характерна насамперед для довідкових та навчальних видань. Ось кілька прикладів: "Стиль - об'єднана певним функціональним призначенням система мовних елементів, способу їх відбору, вживання, взаємного сполучення та співвідношення, функціональний різновид літ. мови"⁴. "Стиль. Функціональний різновид літературної мови, який визначається сферою її застосування і характеризується особливостями у виборі, поєднанні й організації системи мовних засобів [лексичних, граматичних, фонетичних та ін.] у зв'язку з метою і змістом спілкування"⁵. "Стиль - це суспільно усвідомлюваний різновид мови [мовлення], котрий характеризується сукупністю засобів, відбором та системно-мовленнєвою організацією, використовується у тій чи іншій сфері суспільної діяльності та співвідноситься з аналогічними різновидами, що застосовуються в інших суспільно-комунікативних сферах"⁶.

2. Поряд із цим, на позначення одного з центральних понять стилістики використовується термінологічне сполучення "функціональний стиль", яке певною мірою дозволяє зняти омонімічність однослівного терміна. Можна стверджувати, що

поняття "функціональний стиль" сьогодні майже не викликає суперечних трактувань. Після певного періоду становлення, коли слово "функціональний" сприймалося як похідне або від "функція", або від "функціонування", усталився погляд, що існування функціональних стилів зумовлюється не властивою мовною функцією, а особливостями функціонування мови у певній комунікативній сфері. Спроби окремих сучасних авторів визначати функціональний стиль через поняття функції мови (що зокрема знаходимо у вузівському підручнику О. Пономаріва "Стилістика сучасної української мови", К., 1993) є скоріше даниною традиції, ніж намаганням заперечити детермінованість стильової диференціації мовлення позамовними чинниками.

Провідним позамовним фактором, який визначає існування того чи іншого мовного стилю, є сфера спілкування, на чому сходяться практично всі вчені, що розроблюють теорію функціонально-стильової диференціації мовлення. Таке розуміння цього явища найбільш виразно фіксує "Лингвистический энциклопедический словарь": "Функціональний стиль - різновид літературної мови, в якому мова виступає в тій чи іншій соціально значимій сфері суспільно-мовленнєвої практики людей і особливості якого зумовлені особливостями спілкування у цій сфері"⁷.

3. Тезу про визначальну роль комунікативної сфери у творенні стильових особливостей мовлення можна сприймати як аксіому стилістичної науки. Питання ж про число цих сфер, а отже і про кількість функціональних стилів, є менш очевидним. Спроби пов'язати комунікативні сфери зі сферами суспільної діяльності, а ті своєю чергою із формами суспільної свідомості, не в усьому є переконливими. Проте це вже проблема класифікації функціональних стилів, яку ми не будемо зараз заторкувати.

Значно важливішою в аспекті розглядуваної теми є проблема власне лінгвістичної кваліфікації стилю. За якими параметрами кваліфікувати тексти того чи іншого стилю? На якому рівні мовної системи можна спостерігати ті чи інші стилістичні явища? І, власне, які явища слід розцінювати як стилістичні?

Оскільки при утворенні стилів мовні фактори діють разом із факторами позамовними, наукові дефініції стилю мали б містити в числі істотних ознак цього явища і ознаки власне

лінгвістичні. Однак така характеристика можлива лише стосовно певного конкретного стилю. Щодо стилів назагал, то тут лише констатується те, що стиль являє собою певну систему мовних засобів (Л. Барлас⁸, О. Крилова⁹ та ін.). Крім цього у деяких визначеннях вказується, що стилі також характеризуються "особливостями у виборі, поєднанні й організації"¹⁰ мовних засобів, тобто "специфічною мовленнєвою організацією"¹¹.

Досить типовою і, на наш погляд, найбільш вдалою серед розглядуваних є дефініція стилю в енциклопедії "Русский язык": "Стиль - об'єднана певним функціональним призначенням система мовних елементів, способів їх відбору, вживання, взаємного сполучення та співвідношення, функціональний різновид мови"¹². Однак чіткість формулювання не завжди є свідченням чіткості концептуальної. На жаль, і наведене визначення, і переважна більшість інших не розкривають зміст поняття "система мовних елементів" стосовно стилю як такого. Окремі автори, котрі не обмежуються лише голою дескрипцією, теж не вносять повної ясності щодо характеру цієї системи (пор. Л. Барлас¹³, М. Цвілінг¹⁴, Д. Ганич і Олійник¹⁵). А між тим ідеться про одну з ключових проблем стилістики: лінгвістичну характеристику істотних та відмінних ознак стилю, тобто власне мовну кваліфікацію стильових явищ.

Чи не поодиноким прикладом пильної уваги до суто лінгвістичного аспекту феномену мовного стилю є дефініція, запропонована Б. Головіним: "Стилї мови - це типи її функціонування, її структурно-функціональні варіанти, співвіднесені з типами соціальної діяльності, які відрізняються один від одного сукупностями та системами відмінностей в ступені активності засобів мови, достатніми для їх інтуїтивного розпізнання в процесі спілкування"¹⁶. На відміну від попередніх, це тлумачення поняття "стиль" відбиває розуміння його як певної, так би мовити, функціонально-ймовірнісної системи, елементи якої мають визначатися насамперед за статистичними параметрами. Суть такого розуміння стилю добре передає цитата, що належить іншому авторитетному дослідникові, І.В. Арнольд: "Слід мати на увазі, що стилі різняться як можливістю або неможливістю вживання тих або інших елементів і конструкцій, так і їх частотним співвідношенням"¹⁷.

4. Отже, в основі мовного стилю лежить вибір, на характер якого впливають позамовні чинники [комунікативна сфера та ситуація], в результаті чого створюються типологічно однорідні тексти [функціональні різновиди мовлення], стильовими маркерами котрих є певні слова і конструкції різної, але статистично визначеної частоти. До таких, приблизно, формул зводяться основні характеристики поняття "мовний стиль" у працях провідних російських та українських мовознавців останнього десятиліття. Можна стверджувати, що теза про детермінованість стилів факторами позамовної природи набула аксіоматичного характеру. До певної міри дискусійною залишається проблема факторів мовних, однак нові дослідження текстів різного функціонально-стильового призначення, особливо ті, що базуються на функціонально-системному підході до аналізованих явищ, внесуть у це питання більшу ясність і сприятимуть зближенню точок зору вчених, що розроблюють теорію стилістичної науки.

ЛІТЕРАТУРА

- ¹ *Стилистические исследования*. М., 1972. С. 162.
- ² *Розенталь Д., Теленкова М. Словарь-справочник лингвистических терминов*. М., 1985. С. 345.
- ³ *Лингвистический энциклопедический словарь*. М., 1990. С. 494.
- ⁴ *Русский язык: Энциклопедия*. М., 1979. С. 336.
- ⁵ *Ганич Д.І., Олійник І.С. Словник лінгвістичних термінів*. К., 1985. С. 291.
- ⁶ *Стилистика русского языка*. М., 1989. С. 17.
- ⁷ *Лингвистический энциклопедический словарь*. М., 1990. С. 567.
- ⁸ *Барлас Л.Г. Русский язык: Стилистика*. М., 1978. С. 56.
- ⁹ *Кожин А.Н. Функциональные типы русской речи*. М., 1982. С. 69.
- ¹⁰ *Ганич Д.І., Олійник І.С. Зазнач. праця*. С. 291.
- ¹¹ *Кожина М.Н. Стилистика русского языка*. М., 1977. С. 42.
- ¹² *Русский язык: Энциклопедия*. М., 1979. С. 336.
- ¹³ *Барлас Л.Г. Зазнач. праця*. С. 44.
- ¹⁴ *Общие и частные проблемы функциональных стилей*. М., 1986. С. 6.
- ¹⁵ *Ганич Д.І., Олійник І.С. Зазнач. праця*. С. 291, 328.